

Tilburg University

[Review of the book Philosophisch-theologische Streitsachen. Pantheismusstreit – Atheismusstreit – Theismusstreit, Georg Essen, Christian Danz (Hrsg.), 2012]

Jonkers, Peter

Published in:
Tijdschrift voor Filosofie

Publication date:
2012

Document Version
Peer reviewed version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Jonkers, P. (2012). [Review of the book Philosophisch-theologische Streitsachen. Pantheismusstreit – Atheismusstreit – Theismusstreit, Georg Essen, Christian Danz (Hrsg.), 2012]. *Tijdschrift voor Filosofie*, 74(4).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Georg Essen / Christian Danz (Hrsg.), *Philosophisch-theologische Streitsachen. Pantheismusstreit – Atheismusstreit – Theismusstreit*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2012, IX-285 p.

De tijdsperiode rond het jaar 1800 is om redenen van politieke, filosofische, theologische en algemeen culturele aard buitengewoon interessant. Dit boek brengt al deze aspecten samen vanuit het perspectief van de drie grote filosofisch-theologische strijdvragen van die tijd, waarvan vooral de eerste twee voor veel beroering zorgden, ook bij een groot aantal vooraanstaande intellectuelen die niet rechtstreeks betrokkenen waren. In de pantheïsmestrijd (1785) kwamen Mendelssohn en Jacobi tegenover elkaar te staan met betrekking tot de interpretatie van de ideeën van Lessing en het spinozisme, maar uiteindelijk draaide alles om de vraag of de Verlichte rede in staat was om het wezen en het bestaan van God te bewijzen en daarmee een rationele, gemeenschappelijke grondslag te bieden aan de belangrijkste religies van die tijd. Deze vraag was niet alleen filosofisch van groot belang, maar hield ook op een meer existentieel religieus niveau de gemoederen bezig; bovendien was deze kwestie ook politiek gezien bijzonder relevant voor een universele fundering van de moraal en daarmee van de maatschappelijke orde. De atheïsmestrijd (1799) was er in eerste instantie een tussen Fichte en de universitaire en burgerlijke overheden, maar iedereen was ervan doordrongen dat ook de positie van de kritische filosofie als zodanig en de academische vrijheid mede in het geding waren. De gevolgen van deze strijd, die Fichte zijn baan kostte aan de universiteit van Jena, zouden jaren nadien nog steeds filosofen die van heterodoxe ideeën verdacht werden (zoals Schelling en Hegel) de nodige zorgen baren. De theïsmestrijd (1812), ook wel ‘de strijd om de goddelijke dingen genoemd’, betrof een bitse woordenwisseling tussen Jacobi en Schelling over de verhouding tussen God en de natuur, maar ook die strijd werd door heel wat mensen gezien als een poging om af te rekenen met de postkantiaanse filosofie als geheel (d.w.z. niet alleen met Schelling, maar indirect ook met Hegel). In tegenstelling tot de beide voorgaande polemieken veroorzaakte de theïsmestrijd echter veel minder beroering bij de publieke opinie. Mede als gevolg van deze drie twistgesprekken en uiteraard in samenhang met de politieke restauratiebeweging die vanaf 1815 steeds meer terrein won, raakten veel mensen teleurgesteld over de mogelijkheden van de rede om als scheidsrechter op te treden in belangrijke filosofische, religieuze, morele en politieke aangelegenheden. Die ontwikkeling betekende meteen het einde van het grote intellectuele project van de Verlichting en van Kant in het bijzonder.

In een zeer lange en uitstekend gedocumenteerde bijdrage situeert W. Jaeschke de drie genoemde polemieken in de ruimere context van de problemen van de filosofische theologie, de natuurlijke religie en de eticotheologie. In dat verband komen ook de nieuwe projecten van een morele en een esthetische religie, die slechts van korte duur waren, evenals het ontstaan van de godsdienstfilosofie in strikte zin aan bod. Jaeschke gaat uitvoerig in op de manier waarop Kant, Fichte, Hegel en Schelling aan deze ontwikkelingen hebben bijgedragen. De drie andere teksten uit deze bundel – elk over één van de hierboven genoemde polemieken – hebben globaal gezien dezelfde indeling. Iedere auteur besteedt uitgebreid aandacht aan concrete aanleiding, de eigenlijke inzet en het verloop van de diverse strijdvragen, de hoofdrolspelers, evenals aan de belangrijkste reacties erop; ook gaan zij summier in op de systematisch-filosofische betekenis ervan. Ik vond de bijdrage van Michael Murrmann-Kahl over de pantheïsmestrijd nogal zwak, omdat hij deze strijd nogal sterk vanuit een theologische invalshoek analyseert, terwijl bij alle betrokkenen (Spinoza, Lessing, Jacobi, Mendelssohn en op de achtergrond Kant) de nadruk toch eerder op filosofische kwesties lag. Bovendien heeft hij een sterk religieus getinte en gevoelsfilosofische interpretatie van het denken van Jacobi, terwijl zowel sommige tijdgenoten van Jacobi (met name Hegel in zijn latere werk) als recent filosofisch onderzoek het eenzijdige van een dergelijke benadering hebben aangetoond.

Desalniettemin biedt dit boek aan de lezer een genuanceerd en vanuit meerdere invalshoeken (filosofisch, theologisch, religieus, politiek, historisch) geschreven beeld van deze polemieken, waarvan het belang voor de ontwikkeling van het post-hegeliaanse denken bijzonder groot is.

Peter Jonkers